

DÂRÜLHİKME

Dârülhikme bir akademi gibi çok yönlü hizmet veriyor ve her sınıftan halka açık bulunuyordu. Bu arada ilmi araştırma yapanlara, eğitim ve öğretimde görev alanlara maaş veriliyor, okuyucu ve müstensihlerin kalem, mürekkep, kâğıt vb. ihtiyaçları buradan karşılanıyordu.

Fâtımiler Mısır başta olmak üzere Kuzey Afrika'da, Filistin, Şam ve el-Cezîre bölgelerinde İsmâîlî doktrinini yaymak için Dârülhikme'yi hem bilgi hem de propaganda merkezi olarak kullanıyorlardı. Devletin fakih ve kadıları pazartesi ve perşembe günleri "dâi'd-duât" denilen baş dâinin başkanlığında toplanarak mezhebin itikadî ve fikhî meseleleri üzerinde tartışıyorlardı. Bu oturumlara "mecâlisü'l-hikme", tutanaklara da "meclisü'l-hikme" deniyordu. Dâi'd-duât tutanakları halifeye sunuyor, onun onayından sonra ayrı salonlarda toplanan kadın ve erkeklerle bunlar okunuyordu. Toplantılara bizzat halife de iştirak ediyordu. Müstansır-Billâh el-Fâtîmî döneminde (1036-1094) Dârülhikme'de dâi'd-duât olarak görev yapan Ebû Nasr Hibetullah b. Mûsâ eş-Şîrâzî tam 800 oturum düzenlemiş ve buradaki tutanakları değerlendirerek sekiz büyük cilt haline getirmiştir. Genellikle bunlar fıkıh, felsefe, siyaset, edebiyat konularıyla İsmâîlîlik açısından nasların te'vilini, nübüvvet ve imâmet gibi meseleleri ihtiva ediyordu. Dârülhikme'de dinî ilimlerin yanı sıra dil, edebiyat, mantık, felsefe, tıp, kimya, matematik ve astronominin de okutulduğu, bu alanlarda değerli bilginlerin yetiştiği bilinmektedir. Meselâ hekim Ali b. Rıdvân, büyük matematikçi ve optiğin kurucusu sayılan İbnü'l-Heysem o dönemde yetişen ünlü bilginlerdendir.

Dârülhikme'deki ilmi araştırmalar ve oturumlar 1068 yılına kadar devam etmiştir. Ancak Halife Müstansır-Billâh'ın kötü yönetimi sonucunda devlette iktisadî kriz baş gösterip askerin aidatı ödenemeyince isyan eden ordu kütüphaneyi de talan etmiş, burada bulunan sanat eserlerini ve meşhur hattatların kaleminden çıkmış 2400 Kur'an-ı Kerim'i aralarında bölüşmüşlerdi. Ayrıca develere yükledikleri bir kısım kitapları satmak üzere İskenderiye emîri vezir İmâdüddin Ebû'l-Fazl'a gönderirken bedeviler Ebyâr köyünde kervanı soymuş, kitapları ciltlerinden ayırarak yakmış ve ciltlerinden kendilerine ayakkabı yapmışlardı.

Bu felâketin üzerinden elli dört yıl geçtikten sonra Dârülhikme'nin kapatılma-

sına yol açan bazı gelişmeler oldu. Bunlardan biri, buraya devam edenlerden Berekât ile Humeyd b. Mekki adlı yıkıcı fikirlere sahip kişilerin faaliyetidir. Humeyd b. Mekki ulûhiyyet iddia ederek cahil halktan bazılarını çevresinde toplamış, Dârülhikme kadrosunda bulunan bazı bilginlerin zihinlerini çelmeyi de başarmıştı. Bu durumdan endişe eden devlet büyükleri buranın kapatılmasına ve suçluların cezalandırılmasına karar vermişti. Öte yandan Fâtımiler arasında imâmet konusunda anlaşmazlık çıkmıştı. Bir kısım halk imâmetin Müstansır-Billâh'ın büyük oğlu Nizâr'ın, diğer bir kısım da küçük oğlu Müsta'li-Billâh'ın hakkı olduğunu savunuyordu. Dârülhikme'deki münâzaralarda Nizâriyye taraftarlarının galip gelmesi halkın onları desteklemesine yol açmış, iktidarı elinde bulunduran Müsta'liyye taraftarları ise duruma hâkim olabilmek için Dârülhikme'nin ve buradaki ilmi oturumların bir süre için tatil edilmesini kararlaştırmıştı. Aradan birkaç ay geçip ortalık sükûnete kavuşunca Halife Âmir-Biahkâmillâh, veziri Me'mûn el-Batâihî'den Dârülhikme'nin tekrar açılmasını istedi. Vezir, halifenin güvenliği açısından buranın saraydan uzak bir yere taşınmasında ısrar ettiyse de yeni Dârülhikme saray civarında inşa edildi. Eskiindeki kitaplar buraya nakledilerek Nisan 1123'te açılışı yapıldı. O dönemde ilim ve ahlâkıyla büyük üne kavuşmuş olan Ebû Muhammed Hasan b. Âdem'in başkanlığında yeniden faaliyete geçen bu merkez kısa dönemde eski düzeyine ulaştı. Buradaki çalışmalar, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Mısır'ı ele geçirip Fâtîmî Devleti'ne son verdiği 1171 tarihine kadar devam etti. Dârülhikme bu tarihten sonra yıkılarak yerine bir Şâfiî medresesi inşa edildi. Kitapları ise çeşitli medreselere dağıtıldı, bu arada 100.000 cilt kitap Kâdî el-Fâzıl'ın kurduğu Fâzîliyye Medresesi'ne nakledildi.

Esas itibarıyla İsmâîlî doktrini temelendirip yaymak için kurulmakla birlikte Hâkim-Biemrillâh'ın Sünnî Kahire halkına şirin görünmek ve burada okutulacak aklı ilimlerle İsmâîlî propaganda ya zemin hazırlamak için Sünnî bir görünüm verdiği Dârülhikme, bazı fâsıllarla 167 yıl hizmet verdiği halde mezhep taassubunu aşmadığı için Bağdat'taki Beytülhikme kadar verimli olamamıştır. Beytülhikme'de sınırsız bir düşünce ve inanç hürriyeti mevcuttu; burada tercüme yapan ve ilmi araştırma-

da bulunanlar arasında müslümanlarla birlikte hristiyan, yahudi, Brahman, Sâbiî ve Mecûsiler de bulunuyor, devlet bunlara maddî ve mânevî her türlü imkânı sağlıyordu. Halbuki Dârülhikme'de İsmâîlîliğin dışında hiçbir din ve mezhebe yer yoktu. Gerçi Hâkim-Biemrillâh 1009 yılında siyasî sebeplerle Ehl-i sünnet'ten bazı âlimlerin burada ders vermelerini istemiş ve üç yıl süreyle Dârülhikme'de Mâlikî fikhî da okutulmuştu. Fakat bazı gelişmelerden kuşkulanan Hâkim-Biemrillâh ulemâ ile birlikte Sünnî halktan birçoğunu öldürmüş ve bu olaydan sonra İsmâîlîler'den başkasının buraya girmesi yasaklanmıştı. Bu sebeplerle Dârülhikme'nin İslâm ilim ve kültürüne istenilen ölçüde katkıda bulunduğunu söylemek güçtür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Halikân, *Vefeyât*, I, 372; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 408-409, 458-460; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, IV, 222-223; Mez, *el-Hağâretü'l-İslâmiyye*, I, 313-314; Saîd ed-Diveci, *Beytül-hikme*, Musul 1392/1972, s. 42-53; Sami Nasib Makzam, *The Druze Faith*, New York 1974, s. 12; John Norman Hollister, *The Shia of India*, London 1979, s. 231-263; Filip Hitti, *Târîhu'l-Ârab*, Beyrut 1986, s. 715-716.

MAHMUT KAYA

DÂRÜLHİLÂFE

(دار الخلافة)

Abbâsiler devrinde
Bağdat'ın doğusundaDicle kenarındaki hilâfet sarayına
ve müştemilâtına verilen isim.

Dârülhilâfe önce, Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından Dicle'nin batısında kurulan ve etrafı surla çevrili olan dairevî şehirde bulunuyordu. Sarayın yanında yine Ebû Ca'fer el-Mansûr'un yaptırdığı bir cami ve bunların etrafında devlet daireleri (divanlar) vardı. Mehdi-Billâh halife olunca (158/775) hilâfet sarayını Dicle'nin doğu sahilindeki Rusâfe'ye taşıdı ve zamanının büyük bir kısmını İsbâb'daki sarayında geçirdi. Burası aynı zamanda halifeliğin idarî merkeziydi. O dönemin ünlü aileleri de bu bölgede büyük konaklar inşa ettirdiler. Bunların en meşhuru, Ca'fer el-Bermekî'nin Muallâ Kanalı'nın güneyinde yaptırdığı saraydı. Bu saray Bermekîler'in uğradığı felâketten sonra Abbâsiler'e intikal etti ve şehrin doğu kesiminde birçok binadan meydana gelen Dârülhilâfe'nin nüvesini meydana getirdi. Halife Hâdî-İlêlhak da burada ikamet etti. Onun ölümünden son-

ra Hârûnürreşîd Bağdat'ın batı yakası-
na geçerek Huld Sarayı'nda kalmaya baş-
ladı. Halife Emîn de günlerini bu saray-
da geçirdi.

Hârûnürreşîd'in ölümünden sonra oğul-
ları Emîn ile Me'mûn arasında başlayan
iktidar mücadelesinde Mansûr'un inşa
ettirdiği sarayla Emîn'in oturduğu Huld
Sarayı harap oldu. Me'mûn halife olun-
ca (198/813) Horasan'da kalmayı tercih
etti ve Bağdat'a dönmedi. Bağdat'taki
saray nüfuzlu devlet adamlarından Ve-
zir Hasan b. Sehl'e tahsis edildi. Me'mûn
204'te (819) Horasan'dan döndüğü za-
man bir süre Rusâfe'de oturdu. Sonra
da Dicle'nin sol kıyısında Muharrem ya-
kınlarında kendisine bir saray yaptırdı.
Bazı devlet dairelerini de şehrin doğu
tarafına naklettirdi. Mu'tasım-Billâh da
Sâmerrâ'ya geçmeden önce burada kal-
dı. Sâmerrâ hilâfet merkezi olunca (221/
836) Mu'tasım'dan Mu'temid-Alellah'a
kadar (Müstâîn-Billâh hariç) bütün hali-
feler Sâmerrâ'da oturdular. Mu'temid-
Alellah 279'da (892) Sâmerrâ'dan Bağ-
dat'a döndü, ancak önceki halifeler gibi
Huld Sarayı'nda değil şehrin doğu yaka-
sında Sûkusselâsâ'nın aşağı tarafındaki
bir sarayda kalmaya başladı. Bu tarihten
itibaren onun kaldığı saray ve saray-
ın bulunduğu bölge Dârülhilâfe (Dârül-
hilâfe) diye meşhur oldu. Burada bizzat
halife ile aile efradının kaldığı Kasrû'l-
firdevs, Kasrû'l-Hasenî, Kasrû't-tâcî ve
daha sonra yapılan Kasrû's-Süreyyâ'dan
oluşan dört köşk vardı ki bunların hep-
sine "harîmü'l-hilâfe" deniliyordu. Mu'te-
mid-Alellah'tan sonra gelen halifeler imar
işine çok önem verdiler. Şehrin doğu kıs-
mının üçte birini kaplayan Dârülhilâfe'de
halifenin ed-Dârü'l-azîze denilen sa-
rayından başka köşkler, camiler, çarşı-
lar, hayvanat bahçesi ve parklar da var-
dı. Saray ve müştemilâtının etrafı hilâl
şeklinde bir iç surla çevriliydi. Selçuklu-
lar zamanında surun Bâbülgarâbe, Bâ-
bülbetr (Babülhâssa), Bâbülmâmme (Bâbü
Ammûriye), Bâbünnübî (Bâbülatebe), Bâ-
bünnasr, Bâbülbustân, Bâbü Sûkuttemr
ve Bâbülmerrâtib adlı sekiz kapısı vardı.
Yeni ve kalabalık mahalleler sarayın bu-
lunduğu geniş sahanın etrafını çabucak
kuşattı. Makdisî (ö. 381/991'den sonra),
Bağdat'ın Medînetüsselâm, Bâdürayâ,
Rusâfe ve Dârülhilâfe olmak üzere dört
bölgeden oluştuğunu söyler (*Ahşenü't-
tekâsîm*, s. 120). IV. (X.) yüzyılda çok ge-
niş bir alanı kaplayan Dârülhilâfe'de bin-
lerce görevli, hizmetçi ve köle vardı.

Hükûmdarlar tarafından hilâfet ma-
kamına yazılan bazı mektuplarda bir say-
gı ifadesi olmak üzere Dârülhilâfe yeri-
ne bazan "ed-Dârü'l-azîze", "el-Mevâkı-
fü'l-mukaddese" gibi tabirlere yer veril-
miştir. Bağdat'taki Dârülhilâfe Abbâsî-
ler'in sonuna kadar ayakta kalmış, Bağ-
dat'ın 656 (1258) yılında Moğollar tara-
fından yağmalanması sırasında tahrip
edilmiştir. Dârülhilâfe terkibi hilâfet mer-
kezi olan diğer bazı şehirler için de kul-
lanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Târîh*, II, 373-374; Taberî, *Târîh* (de
Goeje), III, 276-285, 864-925, 1553-1578; İbn
Havkal, *Şûretü'l-arz*, s. 240-242; Makdisî, *Ah-
senü't-tekâsîm*, s. 120; Hilâl b. Muhassin es-
Sabî, *Rûsûmü Dâri'l-hilâfe* (nşr. Mihâil Avvâd),
Beyrut 1406/1986, s. 7-9, 22-30, 31-79, 80-
89; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, I, 99-105; İbn Cü-
beyr, *er-Rihle*, Beyrut 1988, s. 202-204; İmâ-
düddin el-İsfahânî, *el-Berku's-Şâmî* (nşr. Ra-
mazan Şeşen), İstanbul 1979, V, 16; Kalkaşen-
dî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 260, 264, 269, 270, 330-
332; V, 491; VI, 189; G. Le Strange, *Baghdad
during the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s.
242-278; R. Cooke, *Bagdâd* (trc. Fuâd Cemil —
Mustafa Cevâd), Bağdâd 1962, s. 85-86; Hüse-
yin Emîn, *Târîhu'l-İrâk fi'l-'aşri's-Selcûkî*, Bağ-
dad 1385/1965, s. 69, 193, 194, 289, 402,
405; H. Busse, *Chalif und Grosskönig: Die
Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beyrut 1968, s.
189-226; Ya'kub Luis, *Hıtafu Bağdâd fi'l-'uhû-
di'l-Abbâsiyyeti'l-âlâ* (trc. Sâlih Ahmed el-
Alî), Bağdâd 1984, s. 100-107, 182-187, 290,
295, 304; M. Streck, *Hıtafu Bağdâd ve enhâr-
rû'l-İrâkî'l-kadîme* (trc. H. İsmail Ali), Bağdâd
1406/1986, s. 66-67, 122-133; a.mlf., "Bağ-
dâd", *İA*, II, 197-199; Abdülazîz ed-Dürî, "Bağ-
dat", *DİA*, IV, 426, 429.

RAMAZAN ŞEŞEN

DÂRÜLHİLÂFE ALTINI

II. Mahmud'un
(1808-1839)

saltanatının on beş ve on altıncı
yıllarında basılan altın sikke.

Birine "dârü'l-hilâfeti'l-aliyye", öteki-
ne de "dârü'l-hilâfeti's-seniyye" denilen
bu iki sikkeye halk arasında "surre altı-
nı" adı verildiği gibi "Kâbe altını" da de-

nilmekteydi. Ağırlık ve ayar bakımından
atık **adlı altın**'ları derecesindedir. Bu
altınların tam, yarım ve çeyrekleri vardı.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Galib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Osmâniyye*,
İstanbul 1307, s. 372-373; Süleyman Südfî,
Üsûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye,
İstanbul 1311, s. 73-74; Hasan Ferîd, *Nakd ve
İtibâr-ı Mâlî*, İstanbul 1330, s. 209; Nuri Pere,
Osmanlılarda Madenî Paralar, İstanbul 1968,
s. 241, 245; Cüneyt Ölçer, *Sultan Mahmud II.
Zamanında Darbedilen Osmanlı Madenî Pa-
raları*, İstanbul 1970, s. 27; Artuk, *İslâmî Sik-
keler Kataloğu*, II, 678-679.

İBRAHİM ARTUK

DÂRÜLHUFFÂZ

(bk. DÂRÜLKURRÂ).

DÂRÜLİLİM

(دارالعلم)

Ortaçağ İslâm dünyasında
bazı araştırma kurumlarına ve
kütüphanelere verilen ad.

İslâm dünyasında tercüme ve yük-
sek seviyedeki ilmî araştırmaların ya-
pıldığı **beytülhikme*** diye adlandırılan
merkezler, bir süre sonra yerlerini dâ-
rülilimlere bırakmışlardır. Sadece sa-
ray mensuplarının, âlimlerin ve bu ku-
rumlarda görevli mütercimlerin girebil-
dikleri beytülhikmelerin aksine bir va-
kıf kuruluşu olarak teşkilâtlandırılan
dârülilimler halka açık tutulmakta ve
buralarda yer alan kütüphanelerden
genellikle her sınıftan halk istifade ede-
bilmekteydi. Araştırma kurumu hüvi-
yeti taşıyan beytülhikmelerde bir bö-
lüm halinde yer alan kütüphane, dâ-
rülilimlerde çok defa bu kuruluşun en
önemli kısmını oluşturmakta ve dola-
yısıyla dârülilimler bazan da "dârülkü-
tüb" şeklinde adlandırılmaktaydılar (Ec-
he, s. 145).

1223 (1808)
tarihli
dârülhilâfe
altını
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir.
nr. 1945)

